

MFTAP/SRSTI/ГРНТИ 21.21.25, 21.15.47

<https://doi.org/10.63727/ris202584-12>

Б.Ботакараев¹, С.Моллақанағатұлы¹, Н.Қыпшақбаев²,
С.Шылмамбетов²

¹ «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы,
Ясауитану ғылыми орталығы

² А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан

ШАРИҒАТ ПЕН ТАРИҚАТТЫҢ ЭТИКАЛЫҚ НОРМА МЕН ЭКЗИСТЕНЦИАЛДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Зерттеуіміз Қожа Ахмет Ясауидің дүниетанымының негізіндегі шариғат пен тариқат ұғымдарын классикалық діни түсіндірмелерден тыс философиялық тұрғыдан қарастыруға арналған. Мақалада шариғат әлеуметтік және жеке мінез-құлықты реттейтін этикалық-нормативтік құрылым болып саналады, ал тариқат жеке тұлғаның ішкі өзгерісіне бағытталған тәжірибенің экзистенциалды саласы ретінде түсіндіріледі. Бұл тұрғыда Ясауидің дүниетанымы сопылықпен қатар адамзаттың моральдық, экзистенциалды және саналы дамуын түсіндіретін тұтас философиялық модель болып саналады. Жұмысымыздың негізгі мақсаты – шариғат пен тариқат арасындағы байланысты этика мен экзистенциалды философия шеңберінде қайта түсіндіру және бұл екі ұғымның адамның өзін-өзі құру процесіндегі рөлін ашу. Зерттеуде Ясауидің дүниетанымында моральдық нормалардың жеке тұлғаның ішкі тәжірибесімен қалай біріктірілгені және бұл процестің жеке тұлғаның экзистенциалды мағынаны іздеуіне қалай үлес қосатыны талданады. Мақаламыздың ғылыми маңыздылығы оның сопылық ойды философиялық антропология, этика және экзистенциалды философия контекстінде зерттейді. Практикалық тұрғыдан алғанда, дәстүрлі рухани ілімдердің қазіргі адамның моральдық және экзистенциалдық мәселелеріне қалай сілтеме бола алатынын көрсетеді.

Әдістемелік тұрғыдан болса, зерттеуде герменевтикалық талдау, тұжырымдамалық талдау және салыстырмалы философиялық әдістер қолданылады. Ясауидің еңбектері, әсіресе «Диуани хикмет», контекстік және тұжырымдамалық деңгейде қарастырылады. Зерттеу нәтижесінде шариғат этикалық негізді қамтамасыз етеді, ал сопылық тәртіп жеке тұлғаның экзистенциалдық тәжірибесі арқылы бұл негіздің ішкі әлемге енуіне ықпал етеді деген қорытындыға келеді. Мақаламыз Ясауидің дүниетанымы адамзаттың моральдық және экзистенциалдық тұтастығына негізделген бірегей философиялық жүйені ұсынатынын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу ислам дүниетанымы мен сопылық философия саласына өзіндік үлес қосады және қазіргі этикалық және экзистенциалдық пікірталастарға жаңа көзқарас ұсынады.

Түйін сөздер: Қожа Ахмет Ясауи, шариғат, тариқат, этикалық нормалар, экзистенциалды тәжірибе, сопылық философия, философиялық антропология.

ب. بوتكاريف¹، س. مولاكاناغتولي¹، ن. كيبشاكباييف²، س. شيلمامبيتوف²
متحف ومحمية «حضرة السلطان» الوطنية التاريخية-الثقافية، مركز الدراسات اليساوية العلمي¹
جامعة خوجة أحمد يسوي الدولية الكازاخية-التركية²
تركستان، كازاخستان

التجربة الأخلاقية والوجودية للشريعة والطريقة

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تناول مفهومي الشريعة والطريقة في الرؤية الفكرية لخوجة أحمد يسوي من منظور فلسفي يتجاوز التفسيرات الدينية الكلاسيكية. حيث تُعدّ الشريعة في المقال بنيةً أخلاقية معيارية تنظم السلوك الاجتماعي والفردى، بينما تُفهم الطريقة بوصفها مجالاً وجودياً للتجربة موجهاً نحو التحول الداخلي للذات الإنسانية. وفي هذا السياق، تُقدّم رؤية يسوي للعالم بوصفها نموذجاً فلسفياً متكاملًا يفسّر التطور الأخلاقي والوجودي والواعي للإنسان إلى جانب بعدها الصوفي. ويتمثل الهدف الرئيس للدراسة في إعادة تفسير العلاقة بين الشريعة والطريقة ضمن إطار الأخلاق والفلسفة الوجودية، والكشف عن دور هذين المفهومين في عملية بناء الذات الإنسانية. كما تحلّل الدراسة كيفية اندماج المعايير الأخلاقية في فكر يسوي مع التجربة الداخلية للفرد، ومدى إسهام هذا الاندماج في سعي الإنسان نحو المعنى الوجودي. وتكمن الأهمية العلمية للمقال في تناوله للفكر الصوفي في سياق الأنثروبولوجيا الفلسفية والأخلاق والفلسفة الوجودية. أما من الناحية التطبيقية، فيُظهر البحث كيف يمكن للتعالم الروحية التقليدية أن تشكل مرجعاً لمعالجة الإشكالات الأخلاقية والوجودية للإنسان المعاصر.

ومن الناحية المنهجية، اعتمدت الدراسة على المنهج التأويلي (الهرمنيوطيقي)، والتحليل المفاهيمي، والمنهج المقارن في الفلسفة. وقد جرى تناول مؤلفات يسوي، ولا سيما «ديوان الحكمة»، على المستويين السياقي والمفاهيمي. وتخلص الدراسة إلى أن الشريعة توفّر الأساس الأخلاقي، في حين تسهم الطريقة الصوفية، من خلال التجربة الوجودية للفرد، في ترسيخ هذا الأساس داخل العالم الباطني للإنسان.

وتبيّن نتائج البحث أن رؤية يسوي للعالم تقدّم نظاماً فلسفياً فريداً قائماً على وحدة البعد الأخلاقي والوجودي للإنسان. ومن هذا المنطلق، تسهم الدراسة في إثراء مجالي الفكر الإسلامي والفلسفة الصوفية، وتقدّم منظوراً جديداً للنقاشات الأخلاقية والوجودية المعاصرة.

الكلمات المفتاحية: خوجة أحمد يسوي، الشريعة، الطريقة، المعايير الأخلاقية، التجربة الوجودية، الفلسفة الصوفية، الأنثروبولوجيا الفلسفية.

**B.Botakarayev¹, S.Mollakanagatuly¹, N.Kypshakbayev²,
S.Shylmambetov²**

¹National Historical-Cultural Museum-Reserve «Azret Sultan»
Yassawi Research Center, Turkistan, Kazakhstan

²A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
e-mail: sayan.shylmambetov@ayu.edu.kz

ETHICAL NORM AND EXISTENTIAL EXPERIENCE OF SHARIGA AND TARIKAT

Abstract

The purpose of our study is to examine the concepts of Sharia and Tariqah, which underlie the worldview of Khoja Ahmed Yassawi, from a philosophical perspective that goes beyond classical religious interpretations. This article examines Sharia as an ethical and normative framework regulating social and individual behavior, while Tariqah is interpreted as an existential sphere of experience aimed at the inner transformation of the individual. In this context, Yassawi's worldview, along with Sufism, is considered a holistic philosophical model explaining the moral, existential, and conscious development of humanity. The main goal of our work is to rethink the relationship between Sharia and Tariqah within the framework of ethics and existential philosophy and to identify the role of these two concepts in the process of human self-development. The study analyzes how moral norms are integrated with the individual's inner experience in Yassawi's worldview and how this process contributes to the search for existential meaning. The scientific significance of our article lies in its examination of Sufi thought within the context of philosophical anthropology, ethics, and existential philosophy. From a practical perspective, it demonstrates how traditional spiritual teachings can serve as a guide for addressing the moral and existential challenges of modern humanity.

Methodologically, the study utilizes hermeneutic analysis, conceptual analysis, and comparative philosophical methods. Yassawi's works, particularly *Divān-i Hikmāt*, are examined at the contextual and conceptual levels. The study concludes that Sharia provides an ethical foundation, and Sufi discipline facilitates the penetration of this foundation into the inner world through the individual's existential experience. Our article demonstrates that Yassawi's worldview represents a unique philosophical system based on the moral and existential integrity of humanity. In this sense, the study contributes to the field of Islamic worldview and Sufi philosophy and offers a new perspective on contemporary ethical and existential debates.

Keywords: Khoja Akhmet Yassawi, Sharia, Tariqat, ethical norms, existential experience, Sufi philosophy, philosophical anthropology.

Б.Ботакараев¹, С.Моллаканагатулы¹, Н.Қыпшақбаев²,
С.Шылмамбетов²

¹Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Султан», научный центр Ясавиведения, Туркестан, Казахстан

²Международный казахско-турецкий университет им. А.Ясави
e-mail: sayan.shylmambetov@ayu.edu.kz

ЭТИЧЕСКАЯ НОРМА И ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ОПЫТ ШАРИАТА И ТАРИКАТА

Аннотация

Цель нашего исследования – изучить концепции шариата и тариката, лежащие в основе мировоззрения Ходжи Ахмета Ясави, с философской точки зрения, выходящей за рамки классических религиозных интерпретаций. В статье шариат рассматривается как этико-нормативная структура, регулирующая социальное и индивидуальное поведение, а тарикат интерпретируется как экзистенциальная сфера опыта, направленная на внутреннюю трансформацию личности. В этом контексте мировоззрение Ясави, наряду с суфизмом, рассматривается как целостная философская модель, объясняющая моральное, экзистенциальное и сознательное развитие человечества. Главная цель нашей работы – переосмыслить взаимосвязь между шариатом и тарикатом в рамках этики и экзистенциальной философии и выявить роль этих двух концепций в процессе самоформирования человека. В исследовании анализируется, как моральные нормы интегрируются с внутренним опытом личности в мировоззрении Ясави и как этот процесс способствует поиску человеком экзистенциального смысла. Научная значимость нашей статьи заключается в изучении суфийской мысли в контексте философской антропологии, этики и экзистенциальной философии. С практической точки зрения, она показывает, как традиционные духовные учения могут служить ориентиром для решения моральных и экзистенциальных проблем современного человека.

С методологической точки зрения, в исследовании используются герменевтический анализ, концептуальный анализ и сравнительно-философские методы. Работы Ясави, особенно «Дивани Хикмет», рассматриваются на контекстуальном и концептуальном уровнях. Исследование приходит к выводу, что шариат обеспечивает этическую основу, а суфийская дисциплина способствует проникновению этой основы во внутренний мир через экзистенциальный опыт индивида. Наша статья показывает, что мировоззрение Ясави представляет собой уникальную философскую систему, основанную на моральной и экзистенциальной целостности человечества. В этом смысле исследование вносит свой вклад в область исламского мировоззрения и суфийской философии и предлагает новый взгляд на современные этические и экзистенциальные дискуссии.

Ключевые слова: Ходжа Ахмет Ясави; шариат; тарикат; этические нормы; экзистенциальный опыт; суфийская философия; философская антропология.

Кіріспе

Ислам интеллектуалдық дәстүр- ріндегі сопылық көбінесе мистика-

лық тәжірибелермен, ішкі тазарумен және рухани тәжірибелермен байланыстырылған. Сондықтан оның

философиялық өлшемдері ұзақ уақыт бойы перденің артқы жағындағы мәселе болып саналды. Сопылық дүниетанымды адам өміріне, моральдық бағдарға және өзін-өзі тану процесіне терең тұжырымдамалық түсініктер ұсынатын ерекше дүниетаным саласы ретінде қарастыру қажет. Осы тұрғыда Қожа Ахмет Ясауидің ойлау жүйесі сопылық іліммен қатар адамзаттың этикалық және экзистенциалдық тұтастығына бағытталған кешенді интеллектуалдық негізді ұсынады. Ясауидің дүниетанымында жеке тұлға моральдық жауапкершілік сезімі арқылы өз өміріне мағына беруге тырысатын белсенді субъект. Ясауи дәстүріндегі шарифат пен тариқат ұғымдары көбінесе қарама-қарс немесе бірізді кезеңдер ретінде түсіндірілгенімен, олардың арасында тереңірек және динамикалық байланыс бар. Шарифат адамның мінез-құлқын реттейтін сыртқы нормалар жиынтығы болудан басқа, жеке тұлғаның моральдық бағдарын анықтайтын негізгі сілтеме шеңберін ұсынады. Тариқат болса жеке тұлғаға өзінің ішкі әлеміндегі осы нормативтік құрылымды сезінуге, сұрақ қоюға және іштей қабылдауға мүмкіндік беретін экзистенциалдық процесс ретінде пайда болады. Бұл тұрғыдан қарастырғанда, тариқат этикалық қағидаттардың механикалық қолданылуын емес, жеке тұлға өз өмірімен бетпе-бет келіп, жауапкершілік пен санаға ие болатын тәжірибелік кеңістікті білдіреді.

Философиялық тұрғыдан алғанда, шарифат пен тариқат арасындағы бұл байланыс нормативтік этика мен

экзистенциалдық этика арасындағы шиеленіс пен өзара әрекеттесуді көрсетеді. Нормативтік этика адамның мінез-құлқын әмбебап қағидаттар мен ережелер арқылы реттеуге бағытталған болса, экзистенциалдық этика арасындағы шиеленіс пен өзара әрекеттесуді көрсетеді. Нормативтік этика адамның мінез-құлқын әмбебап қағидаттар мен ережелер арқылы реттеуге бағытталған болса, экзистенциалдық этика жеке тұлғаның нақты тәжірибесі, ішкі қақтығыстары және еркін таңдауы арқылы моральдық мағынаны өндіруге бағытталған. Бұл екі тәсілді бір-біріне қарсы қоюдың орнына, Ясауи ойы оларды жеке тұлғаның моральдық және экзистенциалдық дамуының толықтырушы элементтері ретінде біріктіреді. Қазіргі заманғы философияда мән іздеу және еркіндік пен жауапкершілік ұғымдары айналасында қалыптасқан экзистенциалдық пікірталастар Ясауи дүниетанымын қайта зерттеуді қажет етеді. Ясауидің шарифат пен тариқат туралы түсінігі адамның әлеуметтік тәртіпте орналасқан моральдық тіршілік иесі және ішкі тәжірибесі арқылы өзін асып түсуге тырысатын экзистенциалдық субъект екенін көрсетеді. Осы тұрғыда Ясауидің дүниетанымы этикалық нормалардың жеке тәжірибе арқылы қалай өзгеретінінің жеке тәжірибе арқылы қалай өзгеретінінің бірегей моделін ұсынады және философиялық антропология тұрғысынан сопылық ойдың әлеуетін ашады.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу
Қожа Ахмет Ясауи туралы

зерттеулер негізінен оның сопылық жеке басына, тарихи ықпалына және түрік-ислам мәдениетіндегі орнына бағытталған. Бұл зерттеулердің айтарлықтай бөлігі Ясауидің ой-пікірін діни және моральдық ілімдер жиынтығы немесе рухани тәрбие жүйесі ретінде қарастырады. Шарифат пен тариқат ұғымдары көбінесе дәстүрлі сопылық терминология шеңберінде, нормативтік және дидактикалық деңгейде бағаланған. Бұл тәсіл Ясауи дүниетанымының тарихи және діни өлшемдерін ашып көрсеткенімен, оның адамзатты түсіну, моральдық тұжырымдама және экзистенциалдық көзқарас тұрғысынан философиялық әлеуетін жеткілікті түрде ашуға кедергі келтірді. Қолданыстағы әдебиеттерді зерттеу шарифат пен тариқат арасындағы байланысты этикалық нормалар мен экзистенциалдық тәжірибе шеңберінде жүйелі және тұжырымдамалық түрде талдайтын зерттеулердің шектеулі санын көрсетеді. Атап айтқанда, бұл екі ұғымның адамның моральдық бағдары мен ішкі тәжірибесі арасындағы байланысты қалай құратыны философиялық антропология мен этика контексінде жеткілікті түрде қарастырылмаған. Бұл жағдай Ясауи дүниетанымының тек діни дәстүр ретінде қабылдануына, оның философиялық ой тарихындағы орнын елемуге алып келді. Сондықтан, бұл тақырыпты таңдаудың негізгі негіздемесі әдебиеттегі осы тұжырымдамалық олқылық пен теориялық кемшілікті жою қажеттілігінен туындайды. Екінші жағынан, этикалық нормалар мен жеке өмір арасын-

дағы байланыс қазіргі заманғы философиядағы пікірталастың негізгі салаларының бірі болып қала береді.

Мақсаты мен міндеттері

Қазіргі адамның моральдық жауапкершілік, мән іздеу және ішкі үйлесімділік мәселелері нормативтік моральдық түсініктерден тыс экзистенциалдық тұрғыдан қарастыруды талап етеді. Осы тұрғыда Ясауидің шарифат пен тариқат туралы түсінігі қазіргі заманғы маңызға ие, себебі ол этикалық нормаларды жеке тұлғаның ішкі тәжірибесімен қалай біріктіруге болатындығының тарихи және интеллектуалдық моделін ұсынады. Дегенмен, бұл әлеует философиялық шеңберде жеткілікті түрде қарастырылмаған. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – Қожа Ахмет Ясауидің ойындағы шарифат пен тариқа ұғымдарын этикалық нормалар мен экзистенциалдық тәжірибе аясында зерттеу және бұл ұғымдардың адамның моральдық және экзистенциалдық құрылысындағы рөлін философиялық тұрғыдан ашу. Бұл зерттеу нормативтік мораль мен ішкі тәжірибе арасындағы байланыстың Ясауи ойында қалай орнағанын талдауға және бұл байланыстың адамзатты түсіну тұрғысынан мағынасын ашуға бағытталған. Аталмыш мақсатқа қол жеткізу үшін Ясауи дүниетанымындағы шарифат ұғымының этикалық функциясын тұжырымдамалық тұрғыдан талдау, тариқатты жеке тұлғаның экзистенциалды тәжірибесі мен ішкі трансформация процесі аясында түсіндіру, философиялық антрополо-

гия мен этика тұрғысынан осы екі ұғым арасындағы қарым-қатынастың қандай бірлікте қалыптасатынын ашу секілді міндеттер қойылды.

Әдебиеттерге шолу

Сопылық (тасаууф) ілімде шариғат пен тариқат адамның рухани кемелдену жолындағы өзара сабақтас әрі ажырамас сатылар ретінде қарастырылады. Классикалық сопылық әдебиеттерде бұл екі ұғым адамның сыртқы діни тәртібі мен ішкі экзистенциалдық тәжірибесінің тұтастығын қамтамасыз ететін жүйе ретінде түсіндіріледі [1]. Осы тұрғыдан алғанда, шариғат – рухани жолдың іргетасы, ал тариқат – сол іргетас негізінде жүзеге асатын ішкі рухани тәжірибе болып саналады. Ерте сопылық дәстүр өкілдері Жунайд Бағдади мен оның мектебі тариқаттың Құран мен сүннетке толықтай негізделуі қажеттігін ерекше атап өткен. Жунайдтың «Біздің жолымыз Құран мен сүннетке байлаулы» деген қағидасы сопылық тәжірибенің этикалық-нормативтік шекарасын айқындап, шариғатсыз тариқаттың мүмкін еместігін көрсетеді [2]. Бұл түсінік сопылық этиканың антиномиялық немесе шариғаттан тыс құбылыс емес, оны тереңдететін рухани тәжірибе екенін дәлелдейді. Әбу Хамид әл-Ғазали еңбектерінде шариғат пен тариқат арасындағы үйлесім ерекше айқын көрініс табады. Оның «Ихья улюм ад-дин» атты еңбегінде діни амалдардың сыртқы орындалуынан гөрі, ішкі мәні мен жүректегі ықыласына басымдық беріледі [3]. Әл-Ғазали сопылықты

адамның рухани дағдарысын еңсеруге мүмкіндік беретін тәжірибе ретінде қарастырып, тариқатты экзистенциалдық тоқыраудан құтылу жолы ретінде түсіндіреді. Ғазалидің ойынша шариғат – этикалық тәртіпті қамтамасыз ететін норма, тариқат – сол норманы тұлғалық деңгейде игеру тәжірибесі болып саналады.

Тасаууф метафизиканың шыңы саналатын Ибн Араби ілімінде шариғат пен тариқат онтологиялық және экзистенциалдық өлшемде пайымдалады. Оның «әл-Футухат әл-Маккия» және «Фусус әл-хикам» еңбектерінде рухани жол адамның болмысы тікелей тәжірибе арқылы тануына негізделеді [4]. Ибн Араби үшін шариғат – көптік әлеміндегі тәртіп пен заңдылықты сақтайтын жүйе болса, тариқат – сол көптіктің ар жағындағы болмыстық бірлікті (уахдат әл-вужуд) сезінуге мүмкіндік беретін экзистенциалдық тәжірибе.

Заманауи тасаууфтанулық зерттеулерде сопылық тәжірибе адамның рухани жалғыздығы ішкі күйзелісі және мағына ізденісімен тығыз байланыста қарастырылады. Бұл еңбектерде тариқат исламдық экзистенциалдық тәжірибенің бір формасы ретінде сипатталып, шариғаттың этикалық нормалары сол тәжірибенің тұрақты әрі жауапты түрде жүзеге асуына мүмкіндік беретін құрылым ретінде бағаланады [5].

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеуде шариғат пен тариқаттың сопылық дүниетанымдағы этикалық нормалары мен экзистенциалдық тәжірибесін кешенді түрде

талдау мақсат етіледі. Зерттеу жұмысы гуманитарлық ғылымдарға тән сапалық әдіснамаға негізделіп, философиялық және дінтанулық талдау тәсілдері қолданылды. Зерттеудің негізгі материалдық базасын классикалық және заманауи сопылық әдебиеттер құрайды. Атап айтқанда, классикалық сопылық қайнарлар ретінде әл-Қушайридің «ар-Рисала», Әбу Хамид әл-Ғазалидің «Ихья улюм ад-дин», Ибн Арабидің «әл-Футухат әл-Маккийя» мен «Фусус ал-хикам» еңбектері пайдаланылды. Бұл еңбектерде шарифат пен тариқат ұғымдары сопылық ілімнің негізгі категориялары ретінде қарастырылып, рухани тәжірибе мен этикалық тәртіптің өзара байланысы айқындалады. Сонымен қатар, түркі сопылық дәстүрін сипаттайтын қайнарлар Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикметі» және оған қатысты классикалық әрі заманауи түсіндірме еңбектер зерттеу материалына енгізілді. Бұл қайнарлар сопылық ілімнің халықтық және тәжірибелік қырларын талдауға мүмкіндік береді.

Мақала жазу барысында бірнеше өзара сабақтас әдістер қолданылды. Біріншіден, герменевтикалық талдау әдісі арқылы сопылық классикалық мәтіндердегі шарифат пен тариқат ұғымдарының мазмұны, семантикалық өрісі және контекстік қолданысы айқындалды. Екіншіден, философиялық-талдамалық әдіс қолданылып, шарифат пен тариқаттың этикалық нормалар жүйесі мен экзистенциалдық тәжірибедегі орны пайымдалды. Аталған әдіс арқылы сопылықтағы «хәл» (адамның рухани

хал-ахуалы, Жаратушымен байланыс орнату жолындағы ішкі сезімі, жүрек күйі), «мақам», (сопылардың кемелдікке жету жолындағы қадам, саты, баспалдақ) «нәпсі тәрбиесі» секілді категориялар адам болмысының экзистенциалдық өлшемдері тұрғысынан қарастырылады. Үшіншіден, салыстырмалы әдіс негізінде әртүрлі сопылық мектептер мен ойшылдардың шарифат пен тариқатқа қатысты көзқарастары салыстырылып, олардың ұқсастықтары мен ерекшеліктері анықталды. Бұл тәсіл сопылық ілімнің ішкі көпқырлылығын көрсетуге және ортақ методологиялық негіздерін айқындауға мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім

Шарифат пен тариқаттың сопылық дүниетанымдағы концептуалдық негізі

Сопылық басқа мистикалық жүйелер секілді, өмірге деген белгілі бір көзқарас пен мінез-құлық ретінде басталды, уақыт өте келе оны дүниетаным тәсілі ретінде жүйелеуге тырысты. Исламда алғашқы аскеттік қозғалыстар халифалар мен сахабалардың аскетизмі мен тақуалығынан басталды. Алғашқы мұсылмандар бұл дүниедегі өмірлік ләззаттан бас тартып, Құдай жолында барлық дүниелік мүліктен азат болғанша, Құдайға жақын боламыз деп сенді. Негізінде аскеттік пен тақуалық өмір Мұхаммед пайғамбардың өзіндік ерекшелігі болды. Ол исламмен қалай өмір сүру керектігін ең көркем түрде үйретіп, сахабалар да сол секілді өмір сүруге

тырысты. Бүгінгі таңда сопылық толығымен жеке тәжірибеге айналды. Шейхтің басшылығымен жиналған адамдар бұл мистикалық саяхатты минималды өмір ережелері аясында бастан кешіруде [6, 103 б.].

Сопылық дүниетанымда шарифат пен тариқат ұғымдары ислам рухани сапарының ажырамас және бірінбірі толықтыратын өлшемдерін білдіреді. Сопылық дәстүрде шарифат пен тариқат жеке тұлғаның діни және рухани жетілуін қамтамасыз ететін тұтас жүйенің өзара байланысты элементтері болып саналады. Бұл түсінікте Құдайға жету жолы сыртқы діни ережелерді орындаумен шектелмей, осы ережелердің ішкі мағынасын сезінуді талап етеді. Осы шеңберде шарифат рухани жолдың негізі болып саналады, ал тариқат – осы негізге құрылған ішкі және тәжірибелік процеске берілген атау. Классикалық сопылық дереккөздерде шарифат Құран мен Сүннетке негізделген діни және моральдық нормалардың жиынтығы ретінде қарастырылады. Дегенмен, сопылар үшін шарифат заңды және ресми міндеттемелер жүйесімен қатар адамның мінез-құлқын тәртіпке келтіретін және рухани сапардағы жауапкершілікті анықтайтын моральдық стандарт болып табылады. Джунайд әл-Бағдади дәстүрінде шарифат заңы сопылық жолдың міндетті шарты болып саналады, ал тариқаттың шарифаттан тыс негізде өмір сүре алмайтыны ерекше атап өтіледі. Бұл тәсіл сопылықты нормативтік діннен бөлінген немесе оған қарсы құрылым ретінде қарастыратын үстірт түсіндірулерге

қарсы күшті ұстаным ұсынады. Сопылық дүниетанымда «тариқат» ұғымы адамның ішкі тәжірибесін, экзистенциалды күйлерін және рухани өзгерісін білдіреді. Тариқат рухани ұстаз басқаратын ұзақ және қиын процесті қамтиды, ол эгоны тазартуды, жүректі жетілдіруді және өзін-өзі талдауды қамтиды. Бұл процесс барысында сопы сыртқы діни тәртіпті сақтайды, сонымен бірге терең ішкі күйзелісті, рухани тазаруды және ішкі тыныштықты бастан кешіреді. Бұл тұрғыда «хәл» мен «мақам» ұғымдары сопылық жолдың динамикалық және тәжірибеге негізделген сипатын көрсететін негізгі санаттар ретінде ерекшеленеді.

Шарифат сөзі этимологиялық тұрғыдан «адамдар мен жануарлар су ішетін ағып жатқан, ашық өзен және осы суға апаратын жолдар» дегенді білдіреді [7, 59-60 б.]. Уақыт өте келе ол «айқын және дұрыс ережелер, қалыптасқан мінез-құлық тәсілдері (әдет-ғұрып), құдайлық дінге негізделген ережелер жиынтығы» дегенді білдіре бастады. Шарифат сөзі ауқымы тұрғысынан екі мағынаны білдіреді. Біріншісі, шарифат – Құдайдың адамзат үшін дін ретінде белгілеген ережелер жиынтығын. Белгіленген ережелердің шарифат аясына енуі тұрғысынан доктриналық немесе практикалық сипатқа ие болуында ешқандай айырмашылық жоқ. Бұл ұғымдық мазмұнмен шарифат «діннің» баламасы болып, шарифат пен дін сөздері бірдей ережелер жиынтығын құрайды. Атаудағы айырмашылық ұғымның мәндік сипатына қатысты емес, шартты сипатқа ие. Құдайлық

қалау тарапынан белгіленген үкімдер жиынтығы ретінде қарастырылуына байланысты ол шариғат деп аталады, ал сол үкімдерге бағыну және оларды ұстану тұрғысынан дін ұғымымен белгіленеді. Сонымен қатар шариғат термині өзге де құқықтық жүйелерге қатысты қолданыла береді. Мысалы, «Мұсаның шариғаты» немесе «Зәрдүшт шариғаты» деген тіркестер осының айқын дәлелі болып табылады. Екіншісі, қолданылған жағдайда шариғат ұғымымен тек өзгеріске ұшырауы мүмкін үкімдер, яғни әрбір пайғамбарға және оның уағыз жүргізген кезеңіне қарай әртүрлі болып келетін қағидалар меңзеледі. Сонымен қатар бұл ұғымға Құран мен Сүннеттегі насихқа ашық үкімдер, сондай-ақ ижтиһадқа негізделген үкімдер де кіреді. Осы тұрғыдан алғанда шариғатты «амалдық үкімдер жиынтығы» деп анықтауға болады [8, 57 б.]. Шариғат сонымен бірге «дін ақиқатының баршаға түсінікті, күнделікті өмірде жүзеге асырылатын және жалпы жұртшылыққа міндеттелген қағидалар жүйесі» ретінде де сипатталады.

Төменде берілген хикмет Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымындағы шариғат-тариқат-мағрифат-хақиқат жүйесінің ішкі логикалық сабақтастығын айқын көрсететін мәтіндердің қатарына жатады. Мұнда сопылық жолдың сатылық құрылымы адам руханиятының кемелдену кезеңдері ретінде ұсынылады. Шариғат – сыртқы діни тәртіп пен амалдардың негізі, тариқат – нәпсіні тәрбиелеу мен рухани тәртіпке ену жолы, мағрифат – жүрек арқылы танылған ілім, ал

хақиқат – толық рухани фәниліктен өтіп, Хаққа бет бұру деңгейі ретінде сипатталады:

Мағрифаттың мінберіне мініп алмай,
Шариғаттың істерін біле алмассың.
Шариғаттың істерін біліп болмай,
Майданына тариқат кіре алмассың.

Шариғаттың мұраты – жолға кірмек,
Тариқат ол – нәпсіден жырақ жүрмек,
Хақиқат ол – пида етіп жанды бермек,
Жаннан безбей бал шарап іше алмассың
(43-хикмет) [9, 88 б.]

Тариқат – экзистенциалдық тәжірибе және рухани трансформация

«Тариқат» термині лексикалық тұрғыдан «жүрген жол», «әдіс», «ахуал» және «рәсім» мағыналарын білдіреді. Ал терминологиялық қолданыста ол Аллаға рухани сатылар мен дәрежелерден өту арқылы жақындауды мақсат ететін тұлғаларға тән мінез-құлықтар, рухани күйлер мен ахуалдар жүйесін білдіреді [10, 215 б.]. Сонымен қатар тариқат ұғымы шариғаттың мәні мен рухани тереңдігін белгілі бір арнайы әдістер мен құрылымдалған жүйелер арқылы сезіну, ұғыну тәсілі ретінде де түсіндіріледі. Ислам дінінде адамды Аллаға жетелейтін жолдардың саны белгілі бір мөлшермен шектелмейді, керісінше, олардың көптігі жаратылыстың алуан түрлілігімен салыстырылады. Осы тұрғыда бұл жолдардың «жаратылыстар секілді», «жаратылыстың тынысы секілді» немесе «жұлдыздар тәрізді сансыз» екені бейнелі түрде сипатталады. Алла Тағала құлдарын Өзінің бірлігіне

бағыттау мақсатында, жаратылыстың тынысы секілді сансыз ашық және жасырын себептерді жаратқан.

Кең мағынада тариқат адамның ішкі тазару, өзін-өзі тәрбиелеу және үнемі рухани даму арқылы Жаратушыға жақындауға ұмтылатын ерекше рухани және адамгершілік жолын білдіреді. Сопылық түсінікте тариқат шарифаттың практикалық жалғасы және тереңдеуі ретінде әрекет етеді, оның ішкі, рухани мазмұнын түсінуге бағытталған. Сопылық терминологиясында тариқат – белгілі бір әдістерді (усуль), тәжірибелерді (амал), рәсімдерді (әдеп) және тәлімгерлік формаларын қамтитын рухани білім беру жүйесі. Тариқатта орталық рөлді рухани тәлімгер – шейх немесе муршид атқарады. Ол шәкіртке тек білім берумен шектелмей, рухани тәжірибені де үйретеді. Классикалық сопылық ілімінде адамның рухани жолы белгілі бір кезеңдер (мақам) мен рухани күйлер (ахуал) арқылы тізбекті ілгерілеу ретінде сипатталады. Бұл тұрғыда тариқат – муридтің шынайылық (ыхлас), шыдамдылық (сабыр), Аллаға сенім (тауақкул), кішіпейілділік (тауаду) және Құдайға деген махаббат секілді адамгершілік қасиеттерді меңгеретін әдіснамалық негіз. Тариқаттың түпкі мақсаты рухани жетілуге (инсан-камил) жету және ішкі тәжірибе деңгейінде құдайлық бірлікті жүзеге асыру болып саналады.

Ахмет Ясауи тағы бір хикметінде сопылық мектебіндегі рухани тәрбие, пір-мүрид қатынасы және тариқат жолының этикалық қағидаттарын терең бейнелейтін маңызды мәтіндердің

бірі болып табылады. Бұл хикметте тариқаттың өз бетінше, шарифат негізінсіз және рухани жетекшісіз игерілуі мүмкін еместігі айқын айтылады. Ясауи ілімінде тариқат – жеке мистикалық тәжірибе, қатаң рухани тәртіпке, ұстазға бағыныштылыққа және өзіндік нәпсілік күреске негізделген жүйелі рухани жол ретінде қарастырылады. Тариқат жолына дайындықсыз, шарифат талаптарын игермей кірген адамның рухани адау қаупіне ұғшырайтынын, пірсіз жолға түскеннің орта жолда рухани дағдарысқа түсетінін көркем әрі ескертуші сипатта жеткізеді:

Тариқатқа шарифатсыз кіргендердің,
Шайтан келіп иманын басып алар.
Осы жолда пірсіз дағуа қылғандардың,
Сарсаң болып орта жолда басы қалар.

Тариқатқа саясатты муршид керек,
Ол муршидқа ықтиятты мүрид керек,
Қызметпен пір ризалығын табу керек,
Мұндай ғашық Хақтан үлес алар кен
(45-хикмет) [9, 92 б.].

Батыс философиясындағы экзистенциализм мен ислам сопылығы адам болмысы, рухани тәжірибе және өмірдің мәні мәселелерін әртүрлі діни-мәдени кеңістіктерде қарастырағанымен, олардың арасында ұғымдық және мазмұндық үндестіктер де, түбегейлі айырмашылықтар да байқалады. Мысалы, Кьеркегор, Хайдеггер және Сартр сопылықты тікелей зерттеу нысаны ретінде қарастырмағанымен, олардың философиялық жүйелеріндегі экзистенциялық және онтологиялық идеялар сопылық дүниетаныммен салыстырмалы

тұрғыда ғылыми талдауға негіз бола алады. Кьеркегор адам болмысының мәнін Құдаймен жеке рухани байланыс арқылы түсіндіреді. Оның *Fear and Trembling* еңбегінде сенім, ішкі күйзеліс, үміт пен рухани таңдау мәселелері терең талданады. Бұл тұжырымдар сопылықтағы мағрифат пен фәна (адам ретінде бойындағы сипаттары мен мінездерін тастап, Құдайлық сипаттарды алу арқылы кемелдікке ұласу) ұғымдарымен мазмұндық тұрғыдан үндеседі [11, 83 б.]. Алайда Кьеркегор сопылықты емес, христиандық экзистенциалдық сенім тұрғысынан негізге алады. Хайдеггер болса, болмысты рационалды ұғымнан гөрі тікелей тәжірибе арқылы ұғынуды ұсынады. Бұл көзқарас сопылықтағы жүрек арқылы тану, рухани үнсіздік және интуитивтік мағрифат қағидаларымен белгілі бір деңгейде сәйкес келеді [12, 443 б.]. Ал енді Жан-Поль Сартрдың экзистенциализмі сопылық дүниетанымнан түбегейлі айырмашылыққа ие. Оның ойынша, болмыс Құдайсыз, толық еркін әрі жауапты адам субъектісі арқылы түсіндіріледі. Сартрдағы «ештеңе» ұғымы формальды түрде сопылықтағы фәна түсінігімен ұқсас көрінгенімен, мазмұны жағынан қарама-қарсы, яғни сопылықта фәна – Құдайда жойылу арқылы кемелдікке жету болса, Сартрда ол – Құдайсыз болмыстың экзистенциялық бос кеңістігі [13, 420 б.].

Шариғат пен тариқаттың бірлігі: кемел адам феномені

Сопылық дүниетанымда шариғат пен тариқат адамның рухани кемелде-

ну жолындағы өзара сабақтас әрі ажырамас сатылар ретінде қарастырылады. Бұл бірлік кемел адам (инсан-и камил) феноменінің қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Классикалық сопылық мұраларда кемел адам – шариғат нормаларын толық меңгеріп, тариқат арқылы нәпсіні тәрбиелеп, мағрифат пен хақиқат деңгейіне жеткен тұлға ретінде сипатталады. Әл-Қушайри өз еңбегінде сопылықты шариғаттың ішкі рухани өлшемі ретінде түсіндіреді. Ол: «Шариғат – амалдар жүйесі, ал ақиқат – сол амалдардың жүректе жүзеге асуы», деп екеуінің өзара толықтырушы сипатын айқындайды. Оның пікірінше, шариғатсыз тариқат – адасушылыққа, ал тариқатсыз шариғат – рухани құрғақ формализмге алып келеді [1, 34 б.]. Әбу Хамид әл-Ғазали де осы тұжырымды тереңдетіп, кемел адамды білім, амал және ықылас бірлігінде қалыптасатын рухани тұлға ретінде сипаттайды. «Ихья улюм ад-дин» еңбегінде ол шариғат үкімдерінің жүректі тазартуға бағытталған рухани тәрбие құралы екенін көрсетеді. Әл-Ғазали үшін кемелдік – адамның нәпсілік қалаулардан арылып, әрекеттерін толықтай Құдай разылығына бағыттауы арқылы жүзеге асады [3, 143 б.].

Ал Ибн Араби кемел адам феноменін онтологиялық және экзистенциялық тұрғыдан терең талдай отырып, оны Хақ пен жаратылыс арасындағы дәнекер болмыс ретінде сипаттайды. «Фусус ал-хикам» мен «әл-Футухат әл-Маккийя» еңбектерінде кемел адам – Құдайлық сипаттардың айнасы, ал оның өмірі шариғатпен

шектелген амалдар арқылы басталып, тариқаттағы рухани тәжірибе арқылы кемелдікке жетеді деп түсіндіріледі. Ибн Араби үшін тариқат – шариғаттың терең мағынасын ашатын рухани тәжірибе кеңістігі [4, 34 б.]. Шариғат пен тариқаттың бірлігі кемел адам феноменін экзистенциалдық категория ретінде де қарастыруға мүмкіндік береді. Шариғат адамның қоғамдағы мінез-құлқын реттесе, тариқат оны ішкі болмысын қайта қалыптастырады. Бұл тұрғыдан алғанда, кемел адам – сыртқы тәртіп пен ішкі руханияттың толық үйлесіміне жеткен тұлға. Экзистенциалдық тұрғыдан тариқат адамның өз «менімен» күресі, болмыстық жауапкершілікті сезінуі, фәнилік пен мәңгіліктің арасындағы рухани таңдау кеңістігі, шариғат болса осы күресте адамды бағытсыз қалдырмайтын моральдық компас қызметін атқарады. Сондықтан сопылықта кемел адам феномені нормативтік этика мен рухани тәжірибенің синтезі ретінде көрінеді. Бұл синтез ислам өркениетінде тұтас қоғамның рухани мәдениетін қалыптастыруға ықпал етті. Ахмет Ясауи ілімінде де шариғат пен тариқаттың бірлігі кемел адам концепциясының өзегін құрайды. Ясауи хикметтерінде шариғат – жолға кіру болса, тариқат – нәпсіден арылу, хақиқат – жанды пида ету ретінде сипатталады. Бұл жүйе классикалық сопылық іліммен толық үндес келеді. Бұл дәстүрде кемел адам – халыққа үлгі болатын, рухани жауапкершілікті сезінетін, әділет пен мейірімділікке негізделген тұлға. Бұл тұрғыдан қарастырғанда кемел адам әлеуметтік-

этикалық идеал ретінде де көрініс табады.

Қорытынды

Шариғат пен тариқаттың өзара қатынасы ислам өркениетінің этикалық және рухани жүйесін тұтастай түсінуге мүмкіндік беретін іргелі құбылыс ретінде айқындалады. Зерттеу барысында шариғаттың нормативтік-құқықтық және моральдық тәртіпті қалыптастырушы қызметі, ал тариқаттың сол нормаларды тұлғаның ішкі болмысы мен экзистенциалдық тәжірибесіне айналдырушы рухани жол екені анықталады. Бұл екі жүйе бірін-бірі терістемейтін, адам кемелдігіне бағытталған біртұтас құрылымның өзара толықтырушы қырлары ретінде көрініс табады. Шариғат адамның қоғамдық жауапкершілігін, әділет пен тәртіпке негізделген мінез-құлқын қалыптастырса, тариқат сол мінез-құлқтың рухани тереңдігін, шынайы ықылас пен ішкі тазалыққа негізделген экзистенциалдық мағынасын айқындайды. Осы тұрғыдан қарастырар болсақ, тариқат шариғатсыз мәнін жоғалтса, шариғат тариқатсыз рухани мазмұнын толық аша алмайды. Мақалада қарастырылған сопылық дүниетаным үлгілері тариқаттың адам болмысына бағытталған тәрбиелік, психологиялық және экзистенциалдық ықпалын нақтылайды. Тариқаттағы сабыр, тәуекел, махаббат, ықылас, фәна және бақа (адамның нәпсілік болмыстан арылып, Жаратушымен тұрақты рухани байланыс пен кемелдік жағдайында өмір сүру) секілді ұғымдар адамның өзін-өзі тану, руха-

ни жауапкершілік пен ішкі еркіндікке жету жолындағы тәжірибелік категориялар ретінде ашылды. Бұл ұғымдар шариғаттың этикалық нормаларын өмірлік шындыққа айналдырудың ішкі механизмі қызметін атқарады. Шариғат пен тариқаттың этикалық нормалары мен экзистенциалдық тәжірибесі адамның рухани кемелде-

ну жолындағы біртұтас бағдарлама ретінде бағалануы тиіс. Бұл тұжырым ислам философиясы, сопылық антропология және діни этика салаларындағы болашақ зерттеулерге теориялық негіз бола алады әрі қазіргі діни-рухани мәселелерді түсіндіруде маңызды методологиялық тірек қызметін атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Al-Qushayri, A. (2007). *Al-Risala al-Qushayriyya*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyya.
2. Knysh, A. (2000). *Islamic Mysticism: A Short History*. Leiden: Brill.
3. Al-Ghazali, A. H. (2011). *Ihya’ ‘Ulum al-Din*. Cairo: Dar al-Hadith.
4. Ibn Arabi, M. (2004). *Al-Futuhat al-Makkiyya*. Beirut: Dar Sadir.
5. Schimmel, A. (1975). *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
6. J.S.Tringham, *The Sufi Order in Islam*, Oxford University pres, London, 1971. – 360 p.
7. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, Dâru Sader, Beyrut ty., c. 8 s. 59-60
8. Türçan, Talip, «Şeriat», *DİA*, İstanbul 2010, c. 38.
9. Қожа Ахмет Ясауи. (2021). *Диуани хикмет: кітап / шағатай тілінен ауд.* К. Асеева, Т. Қыдыр. – Алматы: Золотая книга. – 352 б.
10. Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (ö. 816/1414), *Kitabu't-Ta'rifât*, Thk.: Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, 2. b., Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1428/2007.
11. S. Kierkegaard (1986). *Fear and Trembling*. Penguin Classics. – 160 p.
12. M.Heidegger (2008). *Being an Time*. Harper Perennial Modern Classics. – 608 p.
13. J.P. Sartre (2021). *Being and Nothingness*. Washington Square Press. – 928 p.

REFERENCES

1. Al-Qushayri, A. (2007). *Al-Risala al-Qushayriyya*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyya (in Arabic).
2. Knysh, A. (2000). *Islamic Mysticism: A Short History*. Leiden: Brill. (in English)
3. Al-Ghazali, A. H. (2011). *Ihya’ ‘Ulum al-Din*. Cairo: Dar al-Hadith. (in Arabic)
4. Ibn Arabi, M. (2004). *Al-Futuhat al-Makkiyya*. Beirut: Dar Sadir. (in Arabic)
5. Schimmel, A. (1975). *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press. (in English)
6. J.S.Tringham, *The Sufi Order in Islam*, Oxford University pres, London, 1971. – 360 p. (in English)
7. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, Dâru Sader, Beyrut ty., c. 8 s. 59-60 (in Turkish)

8. Türcan, Talip, «Şeriat», DİA, İstanbul 2010, c. 38. (in Turkish)
9. Kozha Ahmet Jasaui. (2021). Diuani hikmet: kitap / shagataj tilinen aud. K. Asetova, T. Kydyr. – Almaty: Zolotaja kniga. – 352 b. (in Kazakh)
10. Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (ö. 816/1414), Kitabu't-Ta'rifât, Thk.: Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, 2. b., Dârû'n-Nefâis, Beyrut 1428/2007. (in Arabic)
11. S. Kierkegaard (1986). Fear and Trembling. Penguin Classics. – 160 p. (in English)
12. M.Heidegger (2008). Being an Time. Harper Perennial Modern Classics. – 608 p. (in English)
13. J.P. Sartre (2021). Being and Nothingness. Washington Square Press. – 928 p. (in English)

Авторлар туралы мәлімет:

Ботакараев Бауыржан Куанышбаевич – PhD, «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы Ясауитану ғылыми орталығының аға ғылыми қызметкері (Түркістан, Қазақстан, e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049)

Сайпулла Моллақанағатұлы – «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы, Ясауитану ғылыми орталығының басшысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)

Қыпшақбаев Нұрперзент Аханұлы – А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Теология кафедрасының оқытушысы, Ғылым және тәрбие ісі жөніндегі декан орынбасары, (Түркістан, Қазақстан, e-mail: nurperzent.kypshakbayev@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0008-0723-1481)

Шылмамбетов Саян Тұрысбекұлы – философия кафедрасының меңгерушісі, PhD, А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан, Қазақстан, e-mail: sayan.shylmambetov@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0002-7147-6332)

معلومات عن المؤلفين :

Ботакараев Бауыржан Куанышбаевич PhD – , باحث علمي أول في المركز العلمي للدراسات اليساوية، المحمية التاريخية-الثقافية الوطنية «أزريت سلطان» (تركستان، كازاخستان، e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049)

Сайпулла Моллақанағатұлы – رئيس المركز العلمي للدراسات اليساوية، المحمية التاريخية-الثقافية الوطنية «أزريت سلطان» (تركستان، كازاخستان، e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)

Қыпшақбаев Нұрперзент Аханұлы – نائب عميد شؤون العلم والتربية، محاضر في قسم اللاهوت بجامعة أحمد يسوي الدولية الكازاخية-التركية (تركستان، كازاخستان، e-mail: nurperzent.kypshakbayev@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0008-0723-1481)

Шылмамбетов Саян Тұрысбекұлы – رئيس قسم الفلسفة، PhD، جامعة أحمد يسوي الدولية الكازاخية-التركية (تركستان، كازاخستان، e-mail: sayan.shylmambetov@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0002-7147-6332)

Information about authors:

Bauyrzhan Botakarayev – PhD, National Historical-Cultural Museum-Reserve «Azret Sultan», Senior researcher at the Yassawi Research Center. (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049)

Saipulla Mollakanagatuly – National Historical-Cultural Museum-Reserve Head of

the Yassawi Research Center (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)

Nurperzent Kypshakbayev – Deputy Dean for Research and Educational Affairs, Lecturer, Department of Theology, A.Yassawi International Kazakh-Turkish University (Turkestan, Kazakhstan, email: nurperzent.kypshakbayev@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0008-0723-1481)

Sayan Shylmambetov - Head of the Department of Philosophy, Senior Lecturer, PhD, Faculty of Theology, A. Yassawi International Kazakh-Turkish University (Turkestan, Kazakhstan, email: sayan.shylmambetov@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0000-0002-5734-3149)

Сведения об авторах:

Ботакараев Бауыржан Қуанышбаевич – старший научный сотрудник, PhD, Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Султан» Научный центр Ясавиеведения (Туркестан, Казахстан, e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049)

Моллаканагатұлы Сайпулла – Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Султан», Руководитель научного центра Ясавиеведения (Туркестан, Казахстан, e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)

Қыпшақбаев Нурперзент Аханович – Заместитель декана по научной и воспитательной работе, преподаватель кафедры Теологии Международного казахско-турецкого университета им. А.Ясави (Туркестан, Казахстан, email: nurperzent.kypshakbayev@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0008-0723-1481)

Шылмамбетов Саян Турысбекович – заведующий кафедрой философии, PhD, Международного казахско-турецкого университета им. А.Ясави (Туркестан, Казахстан, e-mail: sayan.shylmambetov@ayu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0002-7147-6332)